

ОБРАЗИ-АРХЕТИПИ В ПОЕЗІЯХ ЗБІРКИ ІГОРЯ ПАВЛЮКА «МАГМА»

У статті розкривається поняття архетипу, на основі проаналізованих наукових праць наголошується на відмінності між архетипом з погляду психології та архетипом як літературознавчим терміном. Архетип розуміється як образ, символ, що виник в соціально-історичних, духовних і культурних процесах кожної епохи, і переданий до наступного покоління. Виявлено національні образи-архетипи (рая, смерті, часу, землі, хати). Досліджено специфіку їх функціонування в поезії І. Павлюка. Подано короткий огляд творчого доробку поета. Розкрито поетику назви збірки.

Ключові слова: архетип, образ, символ, національне, поетика назви.

В статье раскрывается понятие образа-архетипа, на основе проанализированных научных трудов были отмечены отличия между архетипом с точки зрения психологии и архетипом как литературоведческим термином. Архетип понимается как образ, символ, возникший в социально-исторических, духовных и культурных процессах каждой эпохи, и передан следующему поколению. Выявлены национальные архетипы (рая, смерти, земли, времени, хаты). Исследована специфика их функционирования в поэзии И. Павлюка. Подан краткий обзор творчества поэта. Раскрыта поэтика названия сборника.

Ключевые слова: архетип, образ, символ, национальное, поэтика названия.

Ігор Павлюк – український поет за природою мислення, «національний митець за сутністю й поставою слова», за характером проблематики й лейтмотивів, «український художник за порухами думки», ліризмом манери, епічністю погляду, духом світовідчуття [3, с. 60]. Він один із репрезентантів літературно-культурного явища в Україні наприкінці 1990-х рр. під назвою «позадесятництво». Останнє означення було запропоновано 1997 року Б. Чепурком і Б. Смоляком у Львові, де під такою назвою пройшли п'ять поетичних вечорів львівських поетів [10, с. 210].

Творчість І. Павлюка сформувалася в останньому десятилітті ХХ ст. Після виходу у світ у видавництві «Каменярь» його першої поетичної книжки «Острови юності» (1990) ім'я її автора стало відомим поціновувачам поезії.

Перу І. Павлюка належать і наступні збірки: «Неутішний вітер» (1993), «Голос денного Місяця» (1994), «Скляна корчма» (1995), «Алергія на вічність» (1999), «Стихія» (2002), «Чоловіче ворожіння» (2002), «Бунт свяченої води» (2005), «Магма» (2005), «Камертон» (2007), «Україна в диму» (2009), «Стратосфера» (2010).

У монографії (єдиній на сьогодні) «Творчість Ігоря Павлюка: проблематика та тропіка» (2010) О. Пухонської зроблено спробу проаналізувати творчий доробок поета та з'ясувати його феномен. Дослідниця торкнулася питань проблематики поетичної творчості І. Павлюка, своєрідності її художньої мови, акцентувавши на особливостях використання поетом тропіки. Узагалі ж творчість І. Павлюка представлена у літературознавстві та критиці численними рецензіями на окремі його твори та книги, відгуками, передмовами та спробою окреслити літературний портрет її автора. Назвемо хоча б ґрунтовну статтю Я. Голобородька «Між українністю та українськістю: ніша Ігоря Павлюка» (2007), в якій на прикладі збірок «Магма» та «Бунт свяченої води» розглянуто метафоричні побудови, які використовує автор [3]; штрихи до літературного портрета поета, окреслені М. Якубовською у статті «Світло високої зорі» (2005), де акцентована концептуальна сутність творчості І. Павлюка, визначені основні мотиви та образи його творів [15].

Книга «Магма» побачила світ у Львові у 2005 році й здобула Народну Шевченківську премію. Основу збірки становить лірика та драмопоеми (їх автор називає не «драматичними», а «драматизованими», підкреслюючи приналежність цих творів більш до поезії, аніж до драматургії) [11, с. 10].

Поетика назви аналізованої збірки І. Павлюка торкається багатьох аспектів поетичного світосприйняття. Лексемою «магма» означають «розтоплену силікатну масу високої температури, що виникає в глибині земної кори, а після виверження на поверхню у вигляді вулканічної лави застигає, утворюючи деякі гірські породи» [13, с. 590]. Це значення можна спроектувати на вираження душі ліричного героя, яка переживає глибокі емоційні почуття, що, вивільняючись, творять справжнє мистецтво. М. Малахута говорить про магму як про «кров землі, яка від напруги, котру вже не втримати, виривається з її грудей і прагне до сонця, яке її породило» [9, с. 11].

Р. Лубківський у свою чергу так інтерпретує поетику назви: «„Магма” – то не лише метафора, символ. Це категорія духовна, космічна, вселенська. Продовжуючи справу шістдесятників, Павлюк українізує космос, олюднює, одомашнює його. Отже, поет готовий поділитися з читачами своїм розумінням таємниць Биття, підняти нас над щоденністю, прилучити до гармонії Світопорядку» [8, с. 6].

Як бачимо, сама назва промовисто свідчить про національну специфіку поезії І. Павлюка, адже творам збірки притаманне загострене відчуття Вітчизни, глибоке усвідомлення відповідальності митця перед Богом і народом, трепетне, ледь не пантеїстичне ставлення до природи, гранична

щирість і ліризм у віршах про кохання [11, с. 10]. П. Іванишин слушно зазначає, що «магма» – це поетичний архетип, що стає наскрізним у збірці митця і є архіважливим способом існування ліричного героя [5, с. 116].

Отже, дослідники зосереджували увагу на поетиці назви збірки «Магма», проблемно-тематичному рівні поезій, з'ясовували окремі поетикальні елементи, але образи-архетипи ще не стали предметом наукових зацікавлень літературознавців. Останнє й зумовило мету нашої статті – дослідження образів-архетипів у поезіях І. Павлюка збірки «Магма».

Як відомо, архетип – це праобраз, первісний образ, ідея. Він актуалізується й виявляється в різних сферах духовного життя і поведінки людини через символи, образи уяви, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення. Особливого значення термін набув завдяки аналітичній психології К.-Г. Юнга, за якою архетип закладений в основу чуттєво-настрєвих комплексів, визначає їхню автономію, найяскравіше постає в міфах, фантазіях, снах, галюцинаціях, художній творчості тощо у вигляді справдана стійких мотивів та асоціацій, названих Юнгом архетипічними ідеями, що існують поряд з інстинктами. Це вроджені психічні структури, зосереджені в глибинах «колективного несвідомого», які закладають підвалини як специфічно національної, так і загальнолюдської символіки [7, с. 64].

Суперечливість та неоднозначність деяких моментів теорії Юнга відбилася на сукупності визначень поняття «архетип» у психології та літературознавстві, з'явилися різні тлумачення архетипів відповідно до вимог тієї чи іншої галузі науки. Так, з погляду психології, архетипи – «це несвідомі первинні, історично початкові образи та ідеї з життя, культури, поведінки і діяльності первісного життя наших предків, «психоїди», які єднають матерію і психіку» [2, с. 49]. Вагому роль в усвідомленні й розумінні поняття «архетип», хоч і опосередковано, відіграв погляд О. Потебні. Відповідно до його теорії слово постає як образ, міф, троп, що має звукову оболонку та глибинне значення, з яких реконструюється його первісний зміст. Міф не потребував доведення, сприймався як аксіома, оскільки міфічний образ дійсності тісно співіснував із самою дійсністю [13, с. 39].

На думку В. Даниленка, сучасного літературознавця і письменника, архетипи допомагають виявити родові ознаки свідомості людини, характеризуючи не так загальнолюдський, як етнічний досвід виживання та базові для нації категорії духовної культури. Він виділяє в сучасній українській поезії архетипи раю, ворога, героя, смерті, часу [4, с. 138]. Літературознавець С. Коршунова підкреслює, що термін «архетип» не тільки надійно закріпився в сучасному літературознавстві, але й набуває все більшого застосування і змістовного наповнення. Відзначивши, що моделі літературного архетипу ще визначаються як «мандрівні» сюжети й образи. Вона наголошує, що варто розрізняти юнгівську психологічну концепцію архетипу як відтворення позасвідомого первообразу індивідуальною свідомістю від власне літературного поняття архетипу, який формується в

надрах світової чи національної літератури у формі образу-архетипу, сюжету-архетипу, мотиву-архетипу тощо [6, с. 3].

Отже, архетипи в літературі заявляють про себе певними образами, символами, що виникають відповідно до суспільно-історичних та духовно-культурних процесів кожної епохи і передаються в наступні покоління; можна стверджувати, що архетипи містять у собі інформацію про духовно-культурне начало, яке зберігається в генетичній національній пам'яті народу і поширюється в українській літературі. Система архетипів кожного народу є основою національного в літературі. Таким чином, знання про архетипи, принцип їхньої дії в художньому творі формує в читача певне уявлення про українську ментальність, особливості української душі, ставлення до історичних подій [1, с. 12]. Свідченням цього є й поезія І. Павлюка, в якій наявні національні архетипи раю, смерті, часу, землі, хати.

У поезії І. Павлюка з образом раю розгорнуто тему заповітної мрії української душі, яка бажає мати сім'ю, власний будинок, сад, бути незалежною від інших. Психологічно розуміється рай як місце, де людина почувається особливо затишно, комфортно, де вона може бути собою [4, с. 138]. Архетип раю в поезії І. Павлюка репрезентований спогадами про дитинство ліричного героя, у якому відчутний зв'язок поколінь і вкоріненість традицій: «Пригадуєш сосну, хатину престару / І в бабиних очах колосся і колиску. / Дід димив самосад. / Він згадував, де був. / Від шрамів і доріг йому було неважко» [12, с. 231].

Раєм постає рідна земля, де ліричний герой відчуває себе комфортно: «Будем до раю звикати знов – / До батьківщини щастя» [12, с. 45]. «Архетип землі, як відомо, є найхарактернішим для української літератури. Для нашого народу земля – це життя і смерть, сила і слабкість, багатство і бідність, слава і ганьба. Це колективне несвідоме, яке віками закарбувалося у свідомості хліборобського народу» [1, с. 13]. Земля в поезіях Ігоря Павлюка традиційно ототожнюється з Батьківщиною предків: «Земля моїх дідів – / Мов правди чорний хліб» [12, с. 59]. «Я мав твій хліб і пив твоє вино... / Тебе я вибрав генами, / Вкраїно» [12, с. 120]. Батьківщині протиставляється чужина, життя в якій сприймається як зрада: «Легше вмерти тепер, аніж якось не вдома жити – Чистим покручем, що пнеться, преться в липкі пани» [12, с. 119].

Для ліричного героя раєм є хата, свій дім, домівка. Хата для українців – не лише житлова будівля, а й надійний сімейний затишок, родинне гніздо, яке дбайливо і любовно доглядають, куди завжди прагнуть повернутися з далеких життєвих доріг [1, с. 13]: «Спокійно собі тут, багато. Біла-біла, мов сало в калині, / Прабатьківська хата крилата» [12, с. 238].

Для ліричного героя рай – це й земне щастя, яке створюють не лише дитячі спогади, а й кохана людина, яка підтримує його все своє життя: «Пережили долину й далину. / Перебули і першу ніч, і другу... / Просили на весілля й на війну. / Була сестрою, матір'ю і другом» [12, с. 65]. «Ріднішого й ближчого / Більше нікого немов... / Нелегко жилося. / Були порожнечі і прощі, / І щастя нестерпне – Любов» [8, с. 66]. В. Даниленко справедливо

стверджує, що коли для жінки рай – це щастя бути з коханим чоловіком у цьому світі й після смерті, то для чоловіка-поета – це дорога, яку він обов'язково має пройти до кінця [4, с. 149]. Про це свідчать такі рядки поезії І. Павлюка: «Люблю тебе... / Та не зраджу річку оцю – Дорогу» [12, с. 66].

Отже, рай в аналізованих творах І. Павлюка – це насамперед внутрішній стан ліричного героя, якого він досягає в гармонії між людьми та навколишнім світом.

У поезіях І. Павлюка чільне місце посідає архетип часу, який проявляється як в історичному аспекті сприйняття, так і в індивідуальному. Історичний образ часу сприймається як портрети конкретних епох, які нашаровуються одна на одну: «Коні вірять у Бога, а люди у короля, / В повний місяць, в якій зажирила козацька шабля... Порох зоряних війн – опадає тремтливий сніг. З тридцять третього року курличуть голодні діти» [8, с. 76]. «З варяг – у греки. З церкви – в козаки. / Повстання, бунти, крики революцій!..» [12, с. 120]. Часи змінюються, змінюються цінності, втрачаються національні основи, ліричний герой переживає сильні емоції: «Наше щастя пахло апельсинами: / Склянка рому з небесами синіми / І кохання, й батьківщина, степ... Друзі ще не скурвилися золотом, / Гострий біль зробив нас всіх сильнішими, / Вільними, як вітер перед сном... / Щастя уже пахне полином» [12, с. 34].

У внутрішньому світі поезії швидкість протікання часу залежить від психоемоційної напруги автора та ліричного героя. Чим старша людина, тим швидше в її сприйнятті спливає час [4, с. 200]. Ліричний герой поезії І. Павлюка особливо гостро реагує на прихід осені, адже він переживає вікову кризу: «Як пора року – літо – молодість продзвеніла. / Осінь фальшиво злота – неначе спів уві сні. І, як пташка у вирій, душа збирається з тіла. / Порожньо й тяжко якимось без неї мені» [12, с. 264]. Час стає категорією невлотною та швидкоплинною, за порогом якої неминуче буде смерть: «Все відпливе... Так швидко, так безшрамно, як ріка... / Церковний дзвін останнього трамвая / І той ліричний напис на вінках» [12, с. 33]. Смерть як неминуча подія сприймається ліричним героєм з гідністю, у відповідності до давньої української мудрості про те, що не слід боятися смерті, коли вона прийде в дім: «Як перший сніг – таке мені світання. / Нажився вже. / І поле перейшов. / Оце помру – відважусь на повстання. / Воно завжди останнє – як любов» [12, с. 53]. «Вже і життя кінчається, а мало, / Мало надивився на судьбу... / Рання смерть – заслуга, не провина, / Доки ще любов твоя жива!» [12, с. 70].

Отже, в поезії І. Павлюка збірки «Магма», можна зробити висновок про те, що всі образи-архетипи тісно пов'язані між собою, яскраво відображають українське національне світосприйняття, репрезентують традицію їх осмислення в національному письменстві. Їхня специфіка визначається особливостями світогляду та світовідчуття людини сучасної доби.

1. Бійчук Г. Актуалізація архетипів національного підсвідомого засобами художнього слова / Г. Бійчук // Дивослово. – 2005. – № 1. – С. 13–18.
2. Варій М. Загальна психологія / М. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
3. Голобородько Я. Між українністю та українськістю: ніша Ігоря Павлюка / Я. Голобородько // Слово і Час. – 2007. – № 12. – С. 60–65.
4. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес / В. Даниленко. – К.: Академвидав, 2008. – 352 с.
5. Іванишин П. Модус національної боротьби у ліриці Ігоря Павлюка // Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності. – К.: Академія, 2012. – С. 115–124.
6. Коршунова С. Літературний архетип як спосіб пізнання тексту / С. Коршунова // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2004. – № 6. – С. 3–4.
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
8. Лубківський Р. Душа на виріст: Вступна стаття // Павлюк І. Магма. – Львів: Світ, 2005. – С. 5–6.
9. Малахута М. Серце, пронизане словом поезії, або ж Хо́да по лезу блискавиці (Роздуми над книгою І. Павлюка «Магма») / М. Малахута // Українська літературна газета. – 2007. – № 2. – С. 11.
10. Могильний А. Пасовиська міфів І. Павлюка / А. Могильний // Кур'єр Кривбасу. – 2001. – № 143. – С. 210–211.
11. Ольшевський І. «Магму» читають у Луцьку / І. Ольшевський // Літературна Україна. – 2007. – 15 лют. – С. 10.
12. Павлюк І. Магма / І. Павлюк. – Львів: Світ, 2005. – 280 с.
13. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 285–378.
14. Словник української мови в 11-ти томах / Уклад. В. Винник, В. Градова та ін. – Т. IV. – К.: Наук. думка, 1973. – 830 с.
15. Якубовська М. У світлі високої зорі (штрихи до літературного портрета Ігоря Павлюка) / М. Якубовська // Слово і Час. – 2005. – № 5. – С. 52–59.

Annotation

The article deals with the history of development of image-archetype. The state of scientific study of the issue was outlined. The difference between archetype in terms of psychology and literary archetype as a term has been defined on the basis of reviewed papers. The poetical archetypes were outlined as basis of national in literature. Archetypes in poetry discussed as certain images, symbols, that arised under the socio-historical, spiritual and cultural processes of each era and transmitted to the next generation. The national image-archetypes, that explained the national understanding of the world, were considered in the poetry of I. Pavlyuk. The national archetypes in the poetry of I. Pavlyuk were divided into images: paradise, death, time, earth, house, given characteristics used images. The

functioning of the image-archetypes as an integrated system was investigated. The features of using image-archetypes in the poetry of I. Pavlyuk were specified. Their specificity determined by the characteristics worldview and attitude of the modern human. The image-archetypes analyzed through the internal states of the lyrical hero in the poetry of I. Pavlyuk. Problem functioning archetype in the literary text the author may be a promising area for further research. Short review of his art was submitted. The poetics of the name and the composition of the collected volume were revealed.

Key words: archetype, image, symbol, national, poetics of the name.